

**ДО ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНОГО
РАЙОНУВАННЯ РІВНИННОЇ ЧАСТИНИ УКРАЇНИ****Анатолій Кривульченко**

*Кіровоградський державний педагогічний університет імені В. Винниченка,
Україна, 25006, м. Кіровоград, вул. Шевченка, 1;
e-mail: tavryda@mail.ru*

Фізико-географічне районування є одним з важливих методів системно спрямованої регіональної диференціації та відповідного відображення специфіки його виділів і місця певних геокомплексів у їх загальній системі. Разом з цим, це і своєрідний кінцевий результат геокомплексного дослідження природного середовища, адже чим вищим є ступінь вивченості досліджуваного регіону, тим детальнішою і реально відображуваною буде схема районування. Результати фізико-географічного районування є надзвичайно важливими для управління регіональним розвитком територій, планування сільськогосподарської діяльності, вирішення агроеліоративних задач, оптимізації моніторингу навколишнього середовища, обґрунтування створення та регулювання стану природно-заповідних і рекреаційних територій. Районування є важливим при створенні проектів землекористування, здійсненні раціонального і збалансованого природокористування.

Українськими вченими здавна приділялася значна увага фізико-географічному районуванню країни. Однією з найперших є схема такого районування Г. І. Танфільєва (1897) для Європейської Росії [8], де в межах сучасної території України автор виділяв: “Округ Полесья (луговые болота и смешанные леса)”, “полосу доисторических степей (бледноцветных лессовых почв)”, а також “полосу черноземную”. Більшу частину цієї території займала недиференційована “полоса черноземная”, яка, з сучасних позицій, охоплювала разом лісостеп і степ країни. Проте, не дивлячись на назву опублікованої карти (“Карта физико-географических областей Европейской России”), запропонована диференціація не є власне фізико-географічним районуванням, адже вона більше має типологічний характер, ніж регіональний.

Розроблені з часом теоретичні засади загалом фізико-географічного районування (Прокаев, 1983; Михайлов, 1985; Исаченко, 1991) і зокрема для території України [3, 4, 6] чітко окреслили у регіональній, природничо спрямованій диференціації два підходи, – типологічний і регіональний (індивідуальний). Перший став основою для упорядкування, систематики геокомплексів, другий – для відображення специфіки, неповторності виявлених і вже систематизованих виділів, тобто фізико-географічного районування.

Перша найбільш детальна схема фізико-географічного районування країни була опублікована у 1968 р. в колективній монографії географів України під редакцією В. П. Попова, О. М. Маринича, А. І. Ланька [9]. Принципова побудова такої схеми сформована на чітко окресленому регіональному підході, в ній для рівнинної території авторами було виділено три фізико-географічних зони (зона мішаних лісів, лісостепова зона та степова зона) з диференціацією степової зони на дві підзони, – північну та південну. Загалом за цією схемою було зафіксовано в зоні мішаних лісів п'ять областей та 43 райони, відповідно у лісостеповій – 19 областей та 85 районів, у степовій зоні – 20 областей і 103 райони.

У більш пізніх роботах (Ланько, Маринич, Щербань, 1969) такий вид районування для території країни поглиблювався, уточнювався. Цьому питанню у 1985 р. була спеціально присвячена монографія О. М. Маринича, В. М. Пащенко і П. Г. Шищенка [3], в якій фізико-географічне районування представлено до рівня фізико-географічних областей з відповідним відображенням специфіки їх ландшафтної структури. Авторами в межах рівнинної частини країни було виділено три фізико-географічні зони, відповідно з виділенням зони мішаних лісів та її однієї провінції, яка диференційована на шість областей. В межах лісо-

степової зони було виділено чотири провінції і 18 областей, у степовій зоні – три підзони з поділом північностепової підзони на чотири провінції та дев'ять областей, середньостепової підзони на одну провінцію з п'ятьма областями, сухостепової підзони на дві провінції і сім областей. Спеціально тут зазначимо, що від кордону України і на схід приблизно до Летичіва на Хмельниччині ця територія була віднесена до лісостепової зони. Своєрідний геокомплекс у вигляді Малого Полісся був віднесений до зони мішаних лісів.

Ще більш ґрунтовною стала схема фізико-географічного районування країни [4], яка була представлена у Географічній енциклопедії України (1989–1993 рр.). Порівняно з попередньою схемою (1985) тут диференціація рівнинної частини території України здійснена до рівня фізико-географічних районів, також збільшено, – по одній, кількість фізико-географічних областей у лісостеповій зоні та північностеповій підзоні. Окрім цього, дещо змінено назви фізико-географічних областей. Порівняно зі схемою 1968 р., то в Географічній енциклопедії відбулися більш суттєві зміни, вони стосуються системи таксономічних одиниць районування, особливо фізико-географічних районів, зокрема їх кількості, меж та назв.

Найбільш сучасними схемами фізико-географічного районування країни є “Удосконалена схема...” (2003) О. М. Маринича та його колег, опублікована в Українському географічному журналі [5] і подібна схема в Національному атласі України (2007) [7]. Порівняно з вище згаданою схемою, вслід за ландшафтною картою України М 1 : 1 000 000 (1997), в “Удосконаленій схемі...” замість назви регіональної таксономічної одиниці “провінція” було введено термін “край”, досить новим для західної частини країни стало виокремлення зони широколистяних лісів і віднесення до неї Малого Полісся та Волинської височинної області. Варто тут зазначити, що певна кількість ґрунтознавців-географів західного регіону країни (Ямелинець, Кіт, 2007; О. В. Телегуз, 2012) не визнають в цій рівнинній частині України зони широколистяних лісів, натомість оперуючи тут наявністю лісостепової зони.

На окрему увагу заслуговує питання виділення в межах степової зони України двох степових зон. Це особливо стосується робіт в галузях сільського господарства та ґрунтознавства. Так, “Атлас почв Украинской ССР” (1979) на карті агроґрунтового районування ілюструє наявність двох таких зон як “степової зони чорноземів звичайних і південних” і “сухостепової зони темно-каштанових і каштанових ґрунтів”. Ґрунтовний навчальний посібник М. І. Полупана та ін. “Визначник еколого-генетичного статусу та родючості ґрунтів” (2005) ілюструє для території України особливості типів ґрунтів у “зоні Північного Степу”, “зоні Степу Південного” та сухостеповій зоні. Не менш ґрунтовний навчальний посібник з ґрунтознавства з основами геології О. Ф. Гнатенка та ін. (2005) окремо розглядає особливості ґрунтів “Степу” (“степової зони”), а також “зони Сухого Степу”. Показовими в цьому відношенні є дані Національного атласу України, де стосовно агроґрунтового районування країни виділяються дві степові зони з поділом степової зони (Степу) на дві підзони, – “Степ Північний” (з чорноземами звичайними) і “Степ Південний” (з чорноземами південними). “Степ Сухий” подається як окрема агроґрунтова зона з темно-каштановими і каштановими ґрунтами. Південніше сухого степу подається як зона “Степ Південний” (з чорноземами південними), який показаний в межах території Тарханкутського і Керченського півостровів та в межах центральної частини рівнинного Криму.

Подібна неоднозначність щодо наявності в межах степової зони України двох степових зон стосується і робіт фізико-географічного спрямування, що інколи, протягом 1988–2001 рр., піднімалося в опублікованих роботах, наприклад, П. Г. Шищенка (1988); М. Д. Гродзинського, П. Г. Шищенка (1993); В. М. Пашенка (1993, 1999). У попередніх дослідженнях нами [1, 2] вже зазначалися аргументи щодо відсутності сенсу у поділі степової частини України на дві самостійні фізико-географічні зони. В останні роки географами України виділяється, як і раніше (1985 р.), лише одна степова зона з диференціацією її на північностепову, середньостепову та сухостепову підзони.

Ще одним питанням є відсутність кореспондування регіональних схем фізико-географічного районування із загальною схемою такого районування для всієї території України. Так, наприклад, автори ґрунтового навчального посібника “География Крыма” (Л. О. Багрова,

В. О. Боков, М. В. Багров, 2001) і автори “Удосконаленої схеми...” (2003), відповідно Національного атласу України (2007), подають у фізико-географічному районуванні території рівнинного Криму різні назви фізико-географічних областей та їхніх більш нижчих таксономічних одиниць. В першому випадку такою одиницею є фізико-географічна підобласть, у другому випадку – фізико-географічний район. Важливим тут є характер назви виділів. Якщо у другому варіанті назви фізико-географічних областей України традиційно мають тополого-геоморфологічний характер (“Присивасько-Кримська низовинна область”, “Тарханкутська височинна область”), то у першому варіанті маємо тополого-геокомплексний характер (“Напівпустельна Присиваська область”, “Типово степова рівнинна область”). Тобто тут для однієї і тієї ж території застосовані дещо різні підходи до зазначених таксономічних одиниць та назв виділів. Подібну ситуацію щодо відсутності кореспондування регіональних і загальноукраїнських схем фізико-географічного районування можна спостерігати при співставленні районування території Вінницької області (Денисик, 2004) з “Удосконаленою схемою...” (2003). У зв’язку з такими співставленнями виникає важливе питання, – чи обов’язково регіональні схеми мають кореспондуватись з загальноукраїнською схемою? Як, на наш погляд, то однозначно так, однак загальноукраїнська схема не завжди відбиває реальну специфіку того чи іншого регіону, тому і відбувається постійний процес змін у змісті схем фізико-географічного районування. Важливим також є питання того наскільки оптимально застосовувана назва виділу відображає його специфіку, неповторність, генетичну сутність. Саме ця теза для автора була домінуючою при оптимізації фізико-географічного районування Причорноморсько-Приазовського краю сухостепової зони України, здійснення якої базувалося на детальному аналізі ландшафтної структури цієї території, сформованої систематики ландшафтних комплексів [1, 2].

Проведені нами дослідження у 2001–2003 рр. дозволили удосконалити схему фізико-географічного районування цього краю. Однією з рис такого удосконалення було виділення проміжного таксономічного рівня – фізико-географічних підобластей, критерієм виявлення яких стала приналежність до приморської зони. Так, наприклад, в межах Нижньодніпровської терасово-дельтової низовинної фізико-географічної області було виділено позаприморську і приморську підобласті з відповідними фізико-географічними районами: Голопристанським заплавлним, Олешківським аренним, Чулаківсько-Маячанським рівнинно-терасовим; Краснознам’янським приморсько-терасовим, Кінбурнським приморсько-аренним, Тендрівсько-Джарилгацьким акумулятивно-острівним. Як видно, на цих та інших прикладах (Асканійський рівнинно-падинний район, Північно-Присиваський інгресійно-падинний район) у запропонованій схемі здійснено більш точне регіональне найменування районів з введенням певних типологічних найменувань, що підкреслюють специфічність того чи іншого виділу. Новим для цього регіону стало надання певним сукупностям приморських геокомплексів рівня фізико-географічного району, відповідно були виокремлені такі райони як Кінбурнський приморсько-аренний та Каланчацький приморсько-падинний. Окрім цього, територія раніше виділеного [9] Скадовсько-Новокаховського району з алювіально-терасовими ландшафтними комплексами приєднана до терасових позаприморських геокомплексів Нижнього Дніпра – Чулаківсько-Маячанського фізико-географічного району. Цим позаприморські ландшафти гіпсометрично припіднятих алювіальних терас Нижнього Дніпра об’єднані в єдине генетично близьке ціле. Більш точніше й правильніше, з точки зору автора, здійснено поділ Присивасько-Приазовської фізико-географічної області. Оскільки такі напрацювання [2] ґрунтуються на глибокому вивченні геокомпонентних особливостей досліджуваної території, детальному аналізі ландшафтної структури, то хочеться сподіватись, що у майбутньому при створенні більш досконалої схеми фізико-географічного районування країни, ніж це є на цей час [7], ці пропозиції будуть враховані.

Загалом, наведені фактичні дані свідчать про постійне поглиблення схеми фізико-географічного районування України, наявність певної її неоднозначності, відповідно необхідність подальшого удосконалення такого виду районування, яке варто розглядати у таких площинах:

- ✓ створенні додаткової аргументованої бази щодо зональної приналежності західної рівнинної частини України;
- ✓ наведенні науковців-аграрників на усвідомлення залежності агроценозів від взаємопов’язаних геокомпонентів, які разом утворюють цілісні різнорангові ландшафтні комплекси, в тому числі і географічні зони, а тому наукові засади фізико-географічного і агрогрунтового видів районування мають бути узгодженими, зокрема стосовно місця степових геокомплексів у загальній системі географічної зональності, їх ієрархії та диференціації;
- ✓ доцільності внесення коректив у регіональній диференціації на рівні фізико-географічних районів;
- ✓ відображенні специфіки фізико-географічних районів у їх найменуванні, відповідно доцільності введення типологічних характеристик, додатково до традиційно застосовуваних, здебільшого ойконімних, найменувань.

Список використаних джерел

1. *Кривульченко А. І.* Сухостепові ландшафтні комплекси: поширення та систематика // Український географічний журнал. – 2001. – № 2. – С. 22–27.
2. *Кривульченко А. І.* Сухі степи Причорномор’я та Приазов’я: ландшафти, галогеохімія ґрунто-підґрунтя. – К.: Гідромакс, 2005. – 345 с.
3. *Маринич А. М., Пащенко В. М., Шищенко П. Г.* Природа Украинской ССР: Ландшафты и физико-географическое районирование. – К.: Наукова думка, 1985. – 224 с.
4. *Маринич О. М., Шищенко П. Г.* Фізико-географічне районування / Географічна енциклопедія України. – К.: “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 1989–1993. Т. 3: П–Я. – С. 340–343.
5. *Маринич О. М.* Удосконалена схема фізико-географічного районування України / О. М. Маринич, Г. О. Пархоменко, О. М. Петренко, П. Г. Шищенко // Укр. географ. журн. – 2003. – № 1. – С. 16–20.
6. *Маринич О. М., Шищенко П. Г.* Фізична географія України. – К.: Т-во “Знання”, 2003. – 479 с.
7. Національний атлас України. – К.: ДНВП “Картографія”, 2007. – 440 с.
8. *Танфильев Г. И.* Географические работы. – М.: Гос. изд-во географической литературы, 1953. – 676 с.
9. Фізико-географическое районирование Украинской ССР / Под ред. В. П. Попова, А. М. Маринича, А. И. Ланько. – К.: Изд-во Киев. ун-та, 1968. – 683 с.

УДК 911.53

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ СТУПЕНЯ АНТРОПОГЕННОЇ ЗМІННОСТІ ЛАНДШАФТНИХ КОМПЛЕКСІВ У МЕЖАХ УРБАНІЗОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

Любов Тимуляк

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Україна, 03680, м. Київ, проспект Академіка Глушкова 2а,
e-mail: ndch@univ.kiev.ua*

Актуальність проблеми. Визначення ступеня антропогенної змінності ландшафтів – один із важливих і перспективних напрямів ландшафтознавчих досліджень. Перспективність таких досліджень обумовлюється цілою низкою причин – необхідністю визначення стійкості ландшафтів до техногенних навантажень, питаннями, що стосуються оцінювання здатності